

Het proces tegen burger Louis Capet

Hoe Lodewijk XVI ten val kwam

Op 21 januari 1793 werd burger Louis Capet – de onttroonde monarch Lodewijk XVI – in Parijs geëxecuteerd. Nadat het Franse parlement, de Nationale Conventie, hem schuldig had bevonden aan verraad tegen de Franse staat maakte de guillotine op de Place de la Révolution (tegenwoordig de Place de la Concorde) een einde aan zijn leven.

Kleio gaat wat dieper in op de verplichte voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Proces van 'burger Capet' (1792)*.

Bart Verheijen is als historicus verbonden aan de Open Universiteit. Hij promoveerde in 2017 op Nederland in de napoleontische tijd.

De Franse monarchie was een aantal maanden eerder (op 10 augustus 1792) ten val gekomen. Lodewijk XVI stierf ontdaan van al zijn koninklijke waardigheid als 'burger Louis Capet': de naam verwijst naar het eerste koningshuis van Frankrijk – de Capets – uit de tiende eeuw.

De executie van Lodewijk XVI was niet het begin van de Franse Revolutie, net zomin als het haar eindpunt vormde. Het was een belangrijke gebeurtenis die plaatsvond binnen het proces van radicalisering dat zich van de Revolutie meester maakte. De Franse Revolutie laat zich dan ook niet begrijpen als een singuliere gebeurtenis. Het was veeleer een opeenvolging van ingrijpende gebeurtenissen en revoluties waarin verschillende groepen een rol opeisten: van de afschaffing van het absolute koningschap (1789), naar de constitutionele monarchie (bekrachtigd in 1791), de republiek (vanaf 1792), de periode van de terreur (1793-1794), het Directoire (1795-1799) en uiteindelijk tot de machtsovername van Napoleon Bonaparte (in 1799). Al deze verschillende gebeurtenissen hadden

op hun eigen manier een grote invloed op de politieke, culturele en sociaaleconomische inrichting van Frankrijk en op de Europese verhoudingen. In deze bijdrage wordt gekeken naar de plek die het proces en de executie binnen deze ontwikkelingen inneemt. Zodoende probeert het ook wat te zeggen over de politieke betekenis van het proces voor de Revolutie.

De derde stand

Weinigen van de afgevaardigden die in mei 1789 bij de opening van de Staten-Generaal in Versailles bijeenkwamen, hadden zich kunnen voorstellen dat ze slechts drie jaar verwijderd waren van de afschaffing van de eeuwenoude Franse monarchie. Dit was ook niet aan de orde in de begindagen van de Revolutie. Frankrijk stond aan de rand van een financiële crisis en de koning had de Staten-Generaal nodig om een aantal belangrijke hervormingen door te voeren. De Staten-Generaal waren al bijna 175 jaar niet bijeengekomen, maar werden nog steeds georganiseerd op basis van drie standen. De derde stand was echter niet langer van plan zich in een ondergeschikte positie te laten dwingen. In de beroemde Eed op de Kaatsbaan van 20 juni 1789 besloot de *Tiers État* niet meer uiteen te gaan totdat Frankrijk een nieuwe grondwet zou hebben.

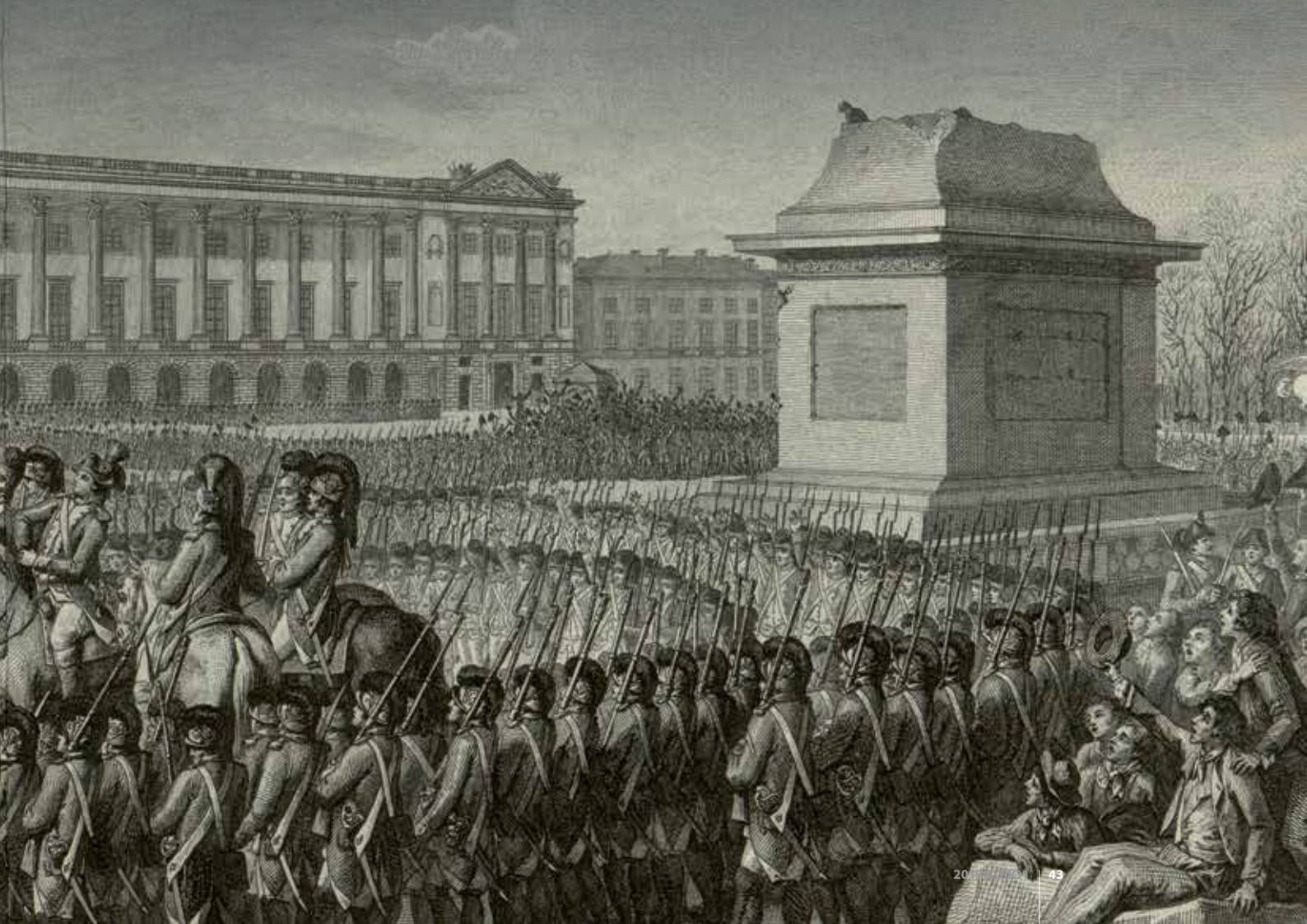
Terwijl de derde stand zich in Versailles soeverein verklaarde, werd in Parijs – op 14 juli 1789 – de Bas-

tille bestormd. Lodewijk XVI toonde zich geschokt en vroeg een vertrouwing: 'Is het een revolte?' 'Nee Majesteit,' antwoordde deze, 'het is een revolutie!' Deze uitspraak wordt vaak gebruikt om het karakter van Lodewijk XVI te typeren. Hij leek nooit in staat de betekenis van de Revolutie die zich voor zijn ogen ontvouwde te begrijpen, laat staan ernaar te handelen, en daardoor werden hij en de rest van de koninklijke familie meegesleurd door de revolutionaire gebeurtenissen.

Verhuizing naar Parijs

Op 5 oktober 1789, na weer een broodoproer in Parijs, marcheerden duizenden mensen, waaronder een groot aantal vrouwen, naar Versailles. De koninklijke familie werd gedwongen naar Parijs te komen en nam intrek in het Tuilerieënpaleis, vlakbij het Louvre. Ze zou nooit meer terugkeren naar Versailles. In de twee jaar die volgden werden de oude instituties van het ancien régime afgeschaft en werd er een nieuwe grondwet geschreven die van Frankrijk een constitutionele monarchie zou maken. De Revolutie was hiermee nog lang niet ten einde. In juni 1791 probeerde de koninklijke familie te vluchten uit Parijs, uit angst voor de radicalisering van de Revolutie en in een poging haar vanuit een buitenlandse machtsbasis te stoppen. Dit mislukte, want op weg naar de grens met het Oostenrijkse keizerrijk, bij het plaatsje ►

21 januari 1793, de executie van 'Louis Capet' op de Place de la Revolution. Gravure door Isidore Helman, 1794.

Varennes-en-Argonne, werd de koninklijke familie herkend en teruggestuurd naar Parijs. De koning verloor met zijn vlucht veel politieke *goodwill*. De nieuwe constitutie van september 1791 kon de Revolutie niet temperen. Er werden nieuwe parlementsleden gekozen, die zich verenigden onder de naam 'jakobijnen'. Zij meenden dat de Revolutie pas geslaagd zou zijn, wanneer heel Europa was verlost van de tirannen. Bovendien vreesden ze voor een interventie vanuit Oostenrijk, de Rooms-Duitse keizer Leopold II was immers de broer van koningin Marie-Antoinette. Daarom werd in april 1792 de oorlog verklaard aan Oostenrijk en Pruisen. Onder oorlogsdreiging en niet-ingeloste revolutionaire beloftes radicaliseerde de Revolutie verder. Het nieuwe Frankrijk bleek nog lang niet veilig: het stikte van de binnenlandse intriges, het land was steeds lastiger te besturen en er waren geruchten dat de koning, met hulp van de Oostenrijkse en Pruisische legers, de Revolutie opnieuw probeerde te stoppen om zijn oude positie te herstellen. Op 10 augustus 1792 bestormde een deel van de Parijse bevolking daarom het koninklijk paleis bij de Tuilerieën en nam de koninklijke familie gevangen.

Chaos compleet

Het echte sleutelmoment voor het lot van de koninklijke familie lag op 10 augustus 1792 met de bestorming van het Tuilerieënpaleis. De koninklijke familie werd overgebracht naar de Temple-gevangenis. Parijs was in rep en roer in die maanden: kort na de bestorming van het paleis werd in Parijs duidelijk dat de Oostenrijkse en Pruisische soldaten Frankrijk waren binnengetrokken.

'Een ijzeren kist met brieven, verstopt in een geheime ruimte, ontmaskerde de koning als verrader van de revolutionaire idealen'

De chaos in Parijs bereikte hierop een nieuw, bloederig hoogtepunt. In de nachten tussen 2 en 6 september 1792 trokken Parijse burgers eropuit om de gevangenen te zuiveren van vijanden. Tijdens deze 'septembermoorden' stierven rond de elfhonderd mensen. De revolutionaire regering stak geen vinger uit en was hiermee failliet. Het constitutioneel koningschap was nu definitief een gepasseerd station en Frankrijk werd op 22 september 1792 officieel een republiek.

Maar wat te doen met de onttroonde koning? De Nationale Conventie was een onderzoek gestart naar de 'misdaden' van de koning, maar veel gematigde leden wezen niet onmiddellijk naar de persoon van de koning als verrader van de Revolutie. Dit veranderde op 20 november 1792 met de ontdekking van een ijzeren kist met brieven – verstopt in een geheime ruimte in het Tuilerieënpaleis – die de koning

ontmaskerde als verrader van de revolutionaire idealen. Geruchten over een buitenlandse interventie die mede geïnitieerd zou worden door de koning bleven ondertussen aanhouden.

Begin december werd besloten dat het proces tegen de koning door de Conventie gevoerd kon worden. Op 10 december 1792 werd een rapport met drieëndertig aanklachten tegen Lodewijk XVI in het parlement gepresenteerd. De belangrijkste verdenkingen laten zich in drie categorieën uitsplitsen. Ten eerste: poging om de Revolutie te stoppen door het parlement te ontbinden. Hieronder vielen ook pogingen om de stemming van de volksvertegenwoordiging te beïnvloeden door omkoping van haar leden en stemmingen te frustreren. Ten tweede: het actief steunen van buitenlandse pogingen om de Revolutie de kop in te drukken. Hieronder vielen ook het koninklijke verraad door de vlucht naar Varennes en het steunen van buitenlandse intriganten en spionnen in Frankrijk. En ten derde: verantwoordelijkheid voor de moord op de eigen onderdanen, tijdens verschillende revolutionaire manifestaties, zoals het protest op Camp-de-Mars op 17 juli 1791 in Parijs en op 10 augustus 1792.

Het proces

Het proces tegen de koning begon na 10 december 1792. Het duurde tot eind december. Op 15 januari 1793 werd er gestemd over het vonnis. Over het belang van het proces is door historici veel geschreven. De verdeeldheid tussen de verschillende partijen in het parlement verhardde. Dit is vooral van belang voor de ontwikkelingen van de revolutionaire verhoudingen tussen 1793-1794, tijdens de periode van de Terreur. Maar de politieke betekenis van het proces zit hem ook in het feit dat de vertegenwoordigers van het Franse volk zich gerechtvaardigd achtten de koning te veroordelen. Kon het Franse volk zijn eigen monarch berechten?

In de verdediging die Louis Capet voerde, blijkt dat hij bovenstaande vraag negatief wenste te beantwoorden. Na het voorlezen van de aanklachten verklaarde Lodewijk dat hij zich juridisch niet aansprakelijk achtte. 'Geen wet verbood mij om te doen wat ik toen deed,' verklaarde hij. Andere beschuldigingen, die betrekking hadden op zijn daden van na september 1791, ontkende hij. Zijn advocaten hielden deze verdediging het hele proces vol. Hierdoor kwam zijn verdediging vrij zwak over. Lodewijk beschouwde zichzelf nog steeds als 'recht en wet' van Frankrijk. De Revolutie kon daar in zijn optiek weinig aan veranderen.

Boven de wet

Helaas voor Lodewijk had zich in de Conventie bij verschillende leden inmiddels een politiek inzicht gevormd dat zijn lot zou bepalen. Dit inzicht werpt een interessant licht op hoe de politieke cultuur – en het nadenken over machtsverhoudingen – tijdens ►

Lodewijk XVI, koning van Frankrijk en Navarra (1754-1793) in groot koninklijk gewaad, 1779. Schilderij door Antoine-François Callet, 1789. Paleis van Versailles.

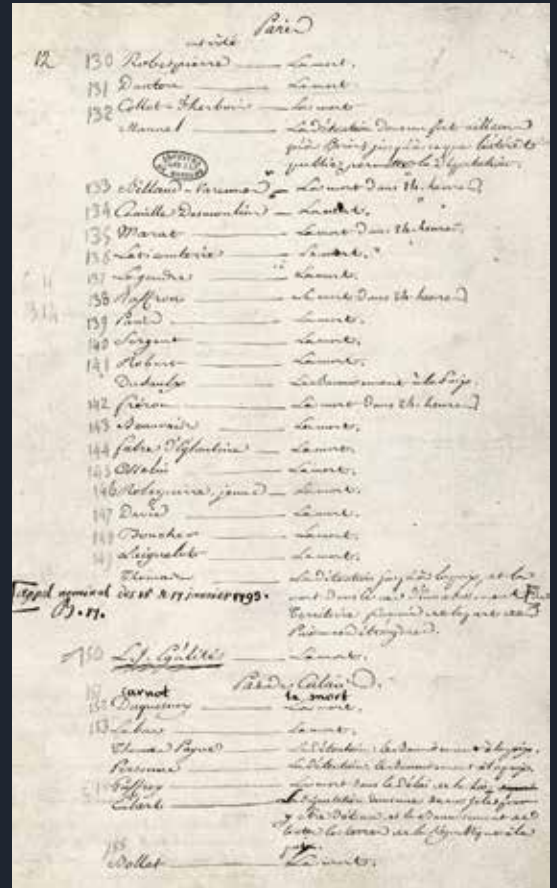
Rechts: Tussen 15 en 17 januari 1793 stemden de 749 afgevaardigden van de Nationale Conventie over het lot van Louis Capet. Met een kleine meerderheid werd besloten tot de doodstraf. Onder: Louis Antoine Saint-Just. Kopie naar een origineel door Pierre-Paul Prud'hon, eind achttiende eeuw.

de Franse Revolutie ingrijpend veranderd was. Een jonge parlementariër met de naam Louis Antoine de Saint-Just (1767-1794) betoogde in een beroemd geworden speech, dat de vraag of Louis Capet schuldig was niet ter zake deed. De vraag was namelijk een andere: moest Louis Capet gestraft worden? Volgens Saint-Just kon Louis Capet geen onderdeel zijn van de natie Frankrijk *juist* omdat hij koning was. Door zijn koningschap stond hij buiten de gemeenschap van soevereine burgers. Hij was binnen de Franse Republiek een vreemd lichaam in de politieke orde en moest daarom worden 'weggesneden'. De unieke positie die de koning ten opzichte van zijn onderdanen innam – datgene wat hem tijdens het ancien régime zijn legitimiteit gaf – was nu de reden voor zijn verwijdering uit de maatschappij. De koning moet worden gedood, anders was het parlement (de volkswil) volgens Saint-Just zelf schuldig. Dit inzicht werd ook verwoord door de bekende revolutionair Maximilien de Robespierre (1758-1794) – die een paar maanden na het proces zou uitgroeien tot de personificatie van de revolutionaire terreur – toen die verklaarde: 'Lodewijk moet sterven, opdat het vaderland kan leven.'

Het vonnis

Vanaf 14 januari 1793 werd er in de Conventie gediscussieerd over de wijze van veroordeling. Besloten werd aan de hand van een aantal vragen een oordeel te vellen over de koning: 1. Is Louis Capet schuldig aan samenzwering tegen de publieke vrijheid en aan verraad tegen de staat? 2. Moet er een volksraadpleging worden georganiseerd over de veroordeling van Louis Capet? 3. Welke straf verdient Louis Capet? Tussen 15 en 17 januari 1793 stemden de 749 afgevaardigden van de Nationale Conventie over het

lot van Louis Capet. Dit geschiedde door hoofdelijke stemming. Iedere representant moest tijdens de zitting publiekelijk zijn oordeel kenbaar maken. De volgorde van de bovenstaande vragen was tevens inzet van een politieke strijd. Door de schuldvraag over de rol van de koning in stemming te brengen, nog voordat er een oordeel aan het volk gevraagd zou worden, zou de legitimiteit van het parlement als rechter verder worden versterkt. Een volksraadpleging zou alles vertragen en bovendien was de kans aanwezig dat de rest van het land, die waarschijnlijk minder enthousiast was om het bloed van de oud-monarch te laten vloeien, de doodstraf zou verwerpen. Zover zou het echter niet komen. Een grote meerderheid van het parlement vond de koning schuldig; 642 leden stemde voor. De rest onthield zich van stemming. Nu de schuldvraag overduidelijk was beantwoord, trok het parlement de veroordeling naar zich toe. Een meerderheid van 423 afgevaardigden vond het niet noodzakelijk om de vraag naar de veroordeling nog aan het volk voor te leggen. De schuldvraag was immers al door het parlement overtuigend beantwoord. De derde stemming – die over de straf – was als verwacht het spannendst. Onder druk van het publiek dat zich had laten opzweepen door de radicaalste leden, die om de doodstraf 'binnen 24 uur' schreeuwden, beklommen de afgevaardigden na een lang debat één voor één het spreekgestoelte.

Tegenstemmers werden geïntimideerd door de aanwezige toeschouwers. Uiteindelijk was het de smalst mogelijke meerderheid van één stem die voor de onmiddellijke doodstraf stemde ('la mort sans condition'). Een aantal afgevaardigden stemden weliswaar voor de doodstraf maar pleitten voor een uitstel van executie. Dit voorstel werd verworpen met 380 tegen 310 stemmen. Uiteindelijk stemden er 387 leden voor de doodstraf en 334 leden tegen. De radicaalste leden van de Conventie hadden een belangrijke overwinning behaald: het vonnis werd niet aan het volk voorgelegd én de doodstraf zou zo snel mogelijk worden uitgevoerd. Een verzoek op hoger beroep werd verworpen door de Conventie. Op 21 januari 1793, net voor half elf in de ochtend, werd Louis Capet geëxecuteerd. Zijn beroemde vrouw Marie-Antoinette volgde negen maanden later.

Logische uitkomst

De beroemde Franse historicus François Furet ziet de executie van de koning als logische uitkomst van de ideeën van de Franse Revolutie. Zoals gezegd kwam er met de executie geen einde aan de Revolutie. Daags na de executie verklaarden ook Engeland, Spanje en de Nederlandse Republiek de oorlog aan het revolutionaire Frankrijk. De revolutionaire oorlogen zouden nog jaren duren. In maart van 1793 zou ook de bloederige burgeroorlog in de Vendée uitbreken. De strijd tussen de twee belangrijkste partijen – de girondijnen en montagnards – barstte in alle

hevigheid los. In september 1793 werd de *loi des suspects* van kracht die de terreur als politiek middel institutionaliseerde, en in de maanden die volgden at de Revolutie haar eigen kinderen op. Lodewijk XVI zou nooit uitgroeien tot een martelaar. Noch de contrarevolutie, noch de negentiende-eeuwse royalisten zouden er in slagen een succesvolle herinneringscultus rondom Louis Capet te construeren. De Revolutie had niet alleen de koning vermoord, maar ook de Franse monarchie. Franse denkers plaatsen daarom het begin van de politieke moderniteit bij de executie van Lodewijk XVI. Het volk (bij monde van de representanten) was voortaan soeverein. Op 21 januari 1793 stierven daarom twee lichamen onder de guillotine: het fysieke lichaam van Louis Capet, maar ook het lichaam dat het koningschap symboliseerde. Een monarch zou niet langer geloofwaardig de Franse samenleving kunnen vertegenwoordigen. Aldus was de politieke moderniteit geboren en kwam het ancien régime ten einde. ■

Verder lezen

F. Furet, M. Ozouf (eds.), *Dictionnaire critique de la Révolution française* (Flammarion, Paris 1988).

D. Jordan, *The King's Trial: The French Revolution vs. Louis XVI* (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, sec. ed. 2004, 1979).

B. Verheijen, *Geschiedenis onder de guillotine. Twee eeuwen geschiedschrijving van de Franse Revolutie* (Vantilt, Nijmegen 2013).

Lodewijk XVI neemt afscheid van zijn familie. Engelse gravure door P.W. Tomkins met een opdracht voor de Prins van Wales, 1795.